

JOHN C. BURNHAM, TIP TARİHİ NEDİR?

Çev. A. Özgür Yıldırım. İstanbul:
Islık Yayınları, 1. Basım, 2017, 187 S.,

Dilara BAYRAM*

Tıp tarihi, tıp tarihçilerinin geçmişte ve günümüzde neler yaptıklarını açıklamak ve çalışmalarını tanımlamak, tıp tarihi araştırmalarının neden önemli olduğunun gösterilmesi açısından önemlidir. Tıp tarihi, 20. yüzyılın başlarında hekimler tarafından geliştirilen spesifik ve dar bir inceleme alanı olmaktan çıkmış ve toplumsal tarihin bir uzantısı olarak bilim insanları ve okuyucular için heyecan verici bir kimliğe bürünmüştür.

Tıp tarihinin başlangıç adımları Hipokrat ve Galen'in öğretilerinin tartışılması ve yüzyıllar önce yazılmış metinlerin ve yazarlarının anlaşılmaya çalışılmasıdır. 18. ve 19. yüzyılın sonlarında tıp tarihi, Aydınlanma Çağı'nın etkisiyle geleneksel eski metinlerin incelenmesinin ötesinde yeniden doğarak yenilenme ve ilerleme kavramları ile şekillenmiştir. Bu sayede tıp tarihi fikirlerin değişiklik gösterdiği öyküler halini almaya başlamıştır. Örneğin William Harvey 1628 yılında yayınladığı tezinde kan dolaşımını tanımlayarak Galen'in fikirlerinden ayrılmaktaydı. 19. yüzyılda ise tıp, deney ve gözlemlerin hâkim olduğu bilimsel normlara uygun hale geldi. Bu durum hekimlerin bilgisinin gelişmesinin batı tarihinin uygarlaşmasında önemli bir konumda yer almasını sağladı. 20. yüzyılda tıp tarihçileri özellikle Almanya'da yoğunlaşmaktaydı ve Karl Sudhoff önderliğinde kurulan *Sudhoff Arşivi* olarak bilinen yayın organı ile tıp tarihçisi hekimlerin yeni keşifler yaparak bilgilerinin artırmalarına ön ayak oldu. İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1944-1945 yıllarında bile tıp tarihi alanında yılda 3000'den fazla yeni bilimsel yayın yayınlanıyordu.

21. yüzyılda tıp tarihinin gelişen yapısı tüm yazarların medikalizasyon (tibbileştirme) konusuna ilgi duymalarına yol açtı. Medikalizasyon kavramı bazı yazarlarca sağlık kurumlarının ve tıp dünyasının fikirlerini kullanarak toplum üzerinde sosyal kontrol oluşturmak için yapılan bir girişimdi. Elbette, bütün toplumlarda şifacılar, klinisyenler ve hekimler hastalarını, sosyal etkilerini ve güçlerini artırmak için etkileyiciliklerini kullanmış, uzmanlıklarının aile ve sosyal çevrenin sınırlarını aşmasını istemiştir. Buna karşılık her toplumda pek çok insan kendilerini medikalize olmaktan korumaya çalışmış, hasta biri için dua etmek istemiş, ilaçlar ve aşılar yerine geleneksel yöntemleri kullanmayı sürdürmüştür. Medikalizasyon kültürüne göre değişiklik göstermekte ve bazı toplumlarda yüzyıllar boyunca süren yerleşik kabulün sonucu olabilmektedir. Örneğin Çinde yiyecekler

* Dr. Öğr. Üy., Acıbadem Üniv., Eczacılık Fak., Farmakoloji Ana Bilim Dalı, dilara.byrm@hotmail.com

tıp ve sağlık alanına hizmet etmekteydi ve beslenme medikalize edilmişti. Mevsimlere özgü hastalıklara göre yiyecekler bulunmaktaydı. Medikalizasyon süreci birçok formda karşımıza çıkmaktadır. Şişman insanlar eskiden sağlıklı olarak nitelendirilirken daha sonra “aşırı kilolu” olarak nitelendirilmeye başlanılarak medikalize edilmiş yani tıbbi ilginin merkezi haline gelmiştir. Bu durum kişinin halinden memnun olması durumunda ise demedikalizasyona dönüşebilmektedir. Demedikalizasyonun en belirgin örneklerinden biri ise 20. yüzyılın sonlarına doğru tıp alanından ahlak alanına taşınan cinselliktir.

Burnham kitabında tıp tarihini, birbiri içine geçmiş olan 5 drama üzerinden anlatmıştır. Dramalar temel olarak batı tıbbının ve tıbbi kurumların ilerlemesi üzerine konumlandırılmıştır. Bu dramalar sırasıyla “şifacı”, “hasta insan”, “hastalıklar”, “keşifler ve bilginin paylaşımı” ve “tıp ve sağlık toplumu buluşuyor” başlıkları altında incelenmiştir.

Şifacı

Yaşayan tüm organizmalar hayatını sürdürmeye yönelik bazı eylemlerde bulunur. Örneğin, hayvanlar dinlenir ve yaralarını yalar. İnsanlarda bir yardım almaya ihtiyaç duyar, bu kişi bir şifacıdır. Modern tıbbın kökenlerinin kabile büyücülerine dayandığı düşünülmektedir. Şaman figürlerinde ise şifacı rahip rolü oynamaktadır. Şifacının uygulama basamaklarında ilk olarak teşhis konulması daha sonra ise sırasıyla hastalığın seyri, reçete verilmesi ve tedavi ücretinin temini gelmektedir. Doktor muayene odasında “rahipliğin gizemli ruhunu” taşımaktadır. Tıp tarihindeki temel sorulardan biri ise doktorun şifacı gücünün nereden geldiğidir. Kabile büyücülerine göre bu güç tanrılarla özel ilişkileri sayesinde içlerinden gelmektedir. MÖ 1550 yılına ait Eberis Tıp Papirüsünde yer alan ve yanık tedavisi için yazılmış olan bir reçetede, dini ve doğal figürlerin bir arada yer aldığı görülmektedir. Reçetede bir büyü yer almaktadır. MÖ 8. ve 7. yüzyıllarda Yunan filozofların doğanın işleyişini sorguladıkları dönemlerde Akdeniz halk tıbbını kullanmaya başlayan şifacılar, insan vücudunu ve hastalıkları doğanın birer parçası olarak görmüşlerdir ve böylece doğayı manipüle ederek hastalıkları iyileştirebileceklerine inanmışlardır. Ancak şifacılıkta dini dışlayamamışlardır. Daha sonraları “Batı Tıbbı” olarak nitelendirilecek olan yeni tıbbın sembolü ise İstanköylü (Kos adası) Hipokrat idi. Hipokrat’ın öğretileri ile hastalıkların nedeninin manevi ve dini hatalar olduğu düşüncesi, yerini hekimlerin sorumluluğuna bıraktı.

Ortaçağda din, hekimin sorumluluklarını tekrar şekillendirerek hastayı teselli etme ve rahat ettirme misyonlarını da hekime yüklemiş oldu. Bu sayede hekim, sadece tedavi edilebilen hastalarla değil aynı zamanda tedavisi olmayan hastalıkları bulunan ya da ölmek üzere olan hastalarla da ilgileniyordu. Ayrıca bu sayede hekimlerin fakir insanları ücretsiz olarak tedavi etme ve rahatlatma zorunluluğu oluşması ideal şifacılığın bir parçası haline geldi. Ortaçağ ile 20. yüzyıl arasında hekimler toplumunda daha avantajlı bir pozisyon elde etmek için mücadele etmiş ve toplum baskısına karşı birlikte hareket etmişlerdir. 20. yüzyılın ortalarında hekimlik, sistematik bilginin temellerine odaklanmıştı, uzman bilgisinin önemi artmıştı, cemiyet yasalarına bağlıydı, meslektaşları tarafından konulan etik kurallara uyulması gerekmektedir, profesyonel iş birliği için alt kültür oluşturulmuştu, hastalara karşı ahlaki bir duruş sergilenmekteydi ve bu profesyonel yardım yüksek bir sosyal statü olarak görülmekteydi.

Hasta İnsan

Hastalık kavramı, hekimler tarafından kişide tespit edilebilen durumları kapsamaktaydı. Tarihçiler bir yandan hastalar tarafından kaydedilen kayıtları diğer yandan ise sıklıkla görgü tanığı konumunda yer alan hekimlerin hastalığın sürecine ve reaksiyonlara ilişkin raporlarını incelemektedir. Çok sayıda hastanın hikâyesinin ele alınması ile salgın gibi durumlar hakkında bilgi edinilmektedir. Hastalıklara ve rahatsızlıklara ilişkin kayıtlar arasında günlükler, gazeteler, otobiyografiler ve mektuplar yer almaktadır. Bu sayede günümüze ulaşan birçok kayıt bulunmaktadır. Bu kaynaklara yansıyan hasta ifadeleri, tedavilerin etkileri, hastalığın seyri ve hastanın genel durumu hakkında bilgi sunmaktadır.

Hasta olmak hali kişide büyük bir endişe yaratabilmekteydi. Moliere'in sahte doktorunun deyimiyle "Hipokrat söyler ve Galen şüphesiz tartışmalarla gösterir ki kişi hasta olduğunda sağlıklı değildir" (1659). Hasta rolü temel olarak 4 bölümden oluşmaktaydı: kişi normal sorumluluktan muaftı; kişi hastalık için sorumlu tutulmazdı ve kendi iradesiyle iyileşemezdi; kişi hastalığının istenmeyen bir durum olduğunu göremekle iyileşmeye gönüllü olmalıydı ve son olarak tedavi edici ajan ile iş birliği sağlamalıydı. Hasta rolü, sağlığın yanı sıra sosyal gelişimin, hasta ve hekimin bireyselliğine de odaklanmaktadır. Tıp tarihinde hastalıkların doğaüstü güçler tarafından meydana getirildiğine olan inancın hâkim olduğu birçok dönem bulunmaktadır. Hastalıklar, günahların sonucu olarak yaşanan cezalar olarak düşünülmektedir.

19. yüzyılda hekimler, bir organ ya da sistem üzerinde uzmanlaşmaya başladılar ve hastalıklar hakkında sağlanan bilgi birikimi ile vücutların farklılık gösterebildiği, bazı insanların hasta eden tehlikeli mikropların diğer bir insanı hasta etmeyebileceğinin anlaşılması ile immün sistem kavramı ortaya çıkmış oldu. 1900'lü yıllarda ise Mendel Kanunları ile hastalıkların genetik miras olarak geçişleri anlayışının hâkim olması, hastalık kavramının nedenlerine ilişkin değişimin göstergelerinden biridir.

Hastalıklar

Hastalıklarda doktorun ve hastanın haricindeki diğer bileşen ise hastalığın kendisidir. İnsanlar ve hastalıklar arasındaki mücadele uzun ve etkileyici bir serüvendir. Belirli bir hastalığın birçok insanda benzer semptom paternini göstermesi, sendromun keşfinde ve tanımlanmasında rol oynamaktadır. Buna karşılık kültürel farklılıklar, hastalık tanımının seyrinde etkili olabilmektedir. Öte yandan aynı hastalıkta zaman ve mekâna bağlı olarak farklı semptomlar gözlenebilmektedir. Örneğin Biliarzia hastalığı, Afrika'da abdominal ağrı ile seyrederken, Avrupa'da halsizliğe neden olduğu düşünülmekteydi. 20. yüzyılda ise laboratuvar testleri ile semptomlara ilişkin daha objektif değerlendirmeler yapılmaya başlandı.

Hastalıkların insanlık tarihi boyunca var olmuş olması düşüncesine, paleopatoloji verileri güçlü bir kanıt oluşturmaktadır. Eski dönemlerde yaşayan insanlar üzerinde inceleme yapılmasına olanak sunan tomografik görüntülemeler ve DNA analiz yöntemleri, kemik hastalıkları, diş çürüğü, paraziter ve viral hastalıklar gibi birçok hastalık hakkında bilgi sunabilmektedir. Bu kalıntılardan elde edilen veriler, yazılı kayıtlardaki boşlukları doldurabilmek adına önemli bir konumdadır. Örneğin, 17. yüzyılda kadınların sıklıkla

doğum sırasında öldükleri veya 19.yüzyılda endüstrileşme ile birlikte nutrisyon eksikliğinin yaşandığı bu incelemeler sonucunda elde edilen verilerdir.

Keşifler ve Bilginin Paylaşımı

Hasta, hekim ve hastalıklar haricinde tıp tarihi hikâyelerde doludur. Bu hikâyeler eski ve yeni bilginin aktarımı için önemlidir. Tarihçiler, tıbbi bilginin aktarımında öncelikle tıbbi inanış ve tekniklerin modern bilime adapte edilmesi daha sonra ise kabul edilmiş bilginin kökenlerinin bulunması ve tarihteki insanların zihinlerine girilmeye çalışılması olmak üzere üç açılım kullanmışlardır. Keşifler, tarih yazımında genellikle yön değişimi yaratmışlardır. Örneğin 1540 yılında Andreas Vesalius'un yazdığı bir raporda, Galen'in öğretilerine bağlı bir şekilde anatomi dersi vermekte olan Prof. Mattheus Curtius ile tartışması yer almaktadır. Vesalius, derste hocasının kendisiyle çelişen ifadeleri bulunduğunu fark ederek, anatomi derslerinde hocasının yanında olmak istediğini belirtmiş ve kadavralar üzerinde Galen'in tanımlamalarının doğru olmadığını ispat etmiştir. 19. yüzyılda hastasının vajina ve idrar kesesi arasındaki fistülünü görebilmek için kaşık şeklinde bir ayna tasarlayan J. Marion Sims, bu bölgeye uygulanabilecek cerrahi girişimleri tasarlayarak ünlü olmuştur.

Tıbbi alanda yapılan keşifler okuyucu ve araştırmacıları etkilemektedir. Araştırmacılar keşfe bağlı tüm detayları sorgulayabilmekte ve bu keşfin dünyaya nasıl yayıldığının izini sürebilmektedir. Örneğin, 1790'lı yıllarda bir kasaba hekimi olan Edward Jenner, süt sağan kızların çiçek hastalığına yakalanmadığı fark etmiş ve bunun sebebinin inekleri etkileyen ancak insanda çok hafif atlatılan bir çiçek virüsü olduğunu düşünmüştür. Bunun ardından 8 yaşında bir erkek çocuğuna inek çiçeği virüsünü vererek çiçek salgınından korunmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra Alexander Fleming tarafından 1928 yılında yapılan penisilin deneylerinin ardından Howard Florey ve Ernst Chain tarafından penisilin insanda kullanılabilen bir antibiyotik ilaç olarak sunulması ve Ambroise Pare'in yaraları kızgın yağla dağlamak yerine hazırladığı karışımı uygulayarak iyileşme gözlemlemesi gibi keşifler insanlık tarihinin gidişatını etkilemiştir. Örneğin, Ignaz Semmelweis, ellerini yıkamayan hekimlerin loğusa ateşine neden olduğu konusundaki ısrarcı tavrı sayesinde birçok kadının hayatını kurtarmıştır. Stetoskop kullanımı da teknoloji alanındaki dramatik değişimlerden biridir.

Tarihçilerin anatomi, fizyoloji, hastalıklar ve tedavileri, hastalıktan korunma, epidemiyoloji ve biyomedikal araştırmalar hakkındaki güçlü kanıtları, gelişimin tarihini gözler önüne sermektedir. Tıp tarihçileri sıklıkla bugüncü tarih anlayışından kaçınmakta ve gelişmeleri kendi zamanlarında değerlendirmeye çalışmaktadır. Çünkü bugüncü yaklaşımla incelendiğinde, tarihteki çıkmaz sokaklar ve sapa yollar gözden kaçabilir. Bu nedenle tarihçiler geçmiş insanların nasıl düşündüğünü anlamaya çalışır. Bu yaklaşım geçmişte yaşayan insanların en az bugünkü kadar zeki oldukları kabulü gerektirmektedir. Tarihçiler bugüncü yaklaşımı benimsemedikleri için, bugün kabul gören düşüncelere uymayan geçmişteki bazı düşünce ve inanışları yanlış olarak nitelendirmezler. Tarihçilerin amacı anlamak için araştırma yapmaktır.

Tıp ve Sağlık Toplumla Buluşuyor

Hekimin rolü, toplumun kabulüyle artarken, iyileştirme ile de hekim toplumunda kendi konumunu yükseltmekteydi. Hastalar ve hastalıklar da toplumu etkilemekteydi. Tıp ve toplum arasındaki ilişkiler hızla büyümekte ve tıp tarihinin merkezini oluşturmaktaydı. Birçok düşünür, medeniyetlerin hastalıklara neden olabileceğini ifade etmiştir. Örneğin 19. yüzyılda “Londra Kaşeksis” tabirinin kullanıldığı görülmektedir. İlk kez Londra'nın yerli halkında görülen ve semptomları arasında solukluğun da yer aldığı bu hastalığın diğer büyük şehirlerde de görülüyor olması, genel olarak hastalığın yüksek popülasyonla ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Öte yandan medeniyetin strese ve mental hastalıklara neden olduğu düşüncesi bulunmaktaydı. Örneğin, “Karoshi” Japonya'da 1980'li yıllarda çok çalışmaya bağlı olarak stresten ölen kişilerin hastalığıydı. Dünyanın farklı bölgelerinde ve farklı zamanlarda görülen endüstrileşme, meslek hastalıkları ile beraberinde iş kazaları ve birçok sağlıksız durumu ortaya çıkarmaktaydı. Bu durum yoksulluğun yanı sıra tüketim modellerinin de sağlık üzerinde bir tehdit oluşturabileceğine işaret etmekteydi. 19. yüzyılda bilim alanları içerisinde baskın hale gelen tıp, sağlık kuruluşlarının çekici hale gelmesine neden oldu. En bilinen sağlık kurumu olan hastaneler, marjinal ve yardımsever kuruluşlardı. Ortaçağ'da Bizans'ta veya Çin'de Budist rahipler tarafından kurulan hastaneler, iyileştirme kavramının dini inançtan kök aldığı kurumlardı. Hastaneler kiliseye eklenmiş oda ve yatakhanelerden oluşmakta idi. Rönesans döneminde ise rehabilitasyon amacı ile kullanılmışlardı. Tedavi merkezi haline geldikleri 18. yüzyılda ise hekimler hastanelerde aktif rol alabilmiş ve tıbbın gücünü kullanabilmişlerdi. 19. yüzyılda hekimler ve eğitimci için bir eğitim merkezi haline gelen hastaneler, bu sayede 20. yüzyılda bilimin merkezi haline geldi. Manastırdan ticari bir kuruma dönüşen hastaneler de tıp tarihçilerinin araştırma konuları arasında yer almaktadır.

Tarihçi John Pickstone'a göre, “Tıp sadece bilgi, pratik, sağlık ve tedavi demek değildir. Tıp güçle ilgilidir. Hekimlerin, hastaların, kurumların, kiliselerin, hayır kurumlarının, sigorta şirketlerinin, ilaç şirketlerinin ve özellikle hükümetlerin gücüyle ilgilidir”. Değişen dünyanın parçaları olan hekimler, kurumlar, sağlık bakım sistemleri bürokrasinin ve modernizasyonun başlıkları haline gelmiştir. Sonuç olarak Burnham, bu eserinde, tıp tarihinin açık uçlu olduğunun altını çiziyor ve araştırmaların yeni kanıtlar aramak ve ortaya koymak üzere devam ettiğini vurguluyor. Hiç şüphesiz, bu yeni kanıtlar, tıp tarihinde yer alan hikâyeleri daha mükemmel hale getirecek yeni tartışmalara ışık tutacaktır.

